

BURUNDESE ASIELZOEKERS IN NEDERLAND

Een strategische casestudy naar transnationalisme¹

Het is omstreden of het migratiemotief van invloed is op de aard en mate van transnationalisme van asielzoekers. Aan de hand van een kwalitatief onderzoek onder Burundese asielzoekers laten we zien dat die invloed wel degelijk bestaat. De redenen van hun vlucht uit Burundi zorgen ervoor dat transnationalisme voor deze asielzoekers niet vanzelfsprekend is, niet automatisch betrekking heeft op landgenoten en anders uitpakt in Nederland en in België.

Inleiding

Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw staat transnationalisme hoog op de onderzoeksagenda van migratieonderzoekers. Op het aanvankelijke enthousiasme over het belang van transnationalisme volgde echter al vrij snel ontuchtering: de verschijnselen die onder de noemer van transnationalisme werden geschaard, bleken allesbehalve nieuw en de omvang van het verschijnsel zou schromelijk zijn overschat. Dit had volgens Portes (2001: 182) vooral te maken met het feit dat onderzoekers transnationalisme bestudeerden in contexten waarvan op voorhand bekend was dat daarvan sprake was; met andere woorden als gevolg van selectie op de afhankelijke variabele. Deze selectiviteit van onderzoek naar transnationalisme kwam op ten minste drie manieren tot uitdrukking.

Ten eerste werd voornamelijk onderzoek gedaan naar transnationalisme onder *gevestigde migrantengroepen*, eerst in de Verenigde Staten, later ook in andere westerse landen. Voorbeelden zijn Mexicanen in de Verenigde Staten, Koerden in Zweden en Indiërs in Groot-Brittannië (Portes en Zhou 1994; Smith 2006; Levitt en Jaworsky 2007: 130-131). Leden van gevestigde migrantengroepen kunnen min of meer als vanzelfsprekend op een netwerk van familie en kennissen en met hun herkomstland verbonden instituties terugvallen voor hun reis naar en verblijf in het vestigingsland, voor het ontplooiën van transnationale activiteiten en voor de eventuele terugkeer naar het herkomstland. Dit betekent dat transnationalisme bij uitstek laagdrempelig is

voor leden van gevestigde migrantengemeenschappen. Dat geldt niet voor migranten die tot ‘nieuwe’ migrantengroepen horen en voor meer verspreid gehuisveste migrantengroepen (Portes 2003: 880).

Ten tweede richtte veel onderzoek naar transnationalisme zich op migranten die lid zijn van verenigingen en clubs in vestigingslanden met een duidelijke oriëntatie op het herkomstland (conform Smith 2006). Volgens Jansen (2008: 185) biedt de selectieve aandacht van onderzoekers voor *transnationale instituties* een mogelijke verklaring waarom hij bij geen enkele Bosnische asielzoeker intensief transnationalisme heeft aangetroffen, terwijl anderen die juist wel hebben gevonden bij deze migrantengroep. Jansen heeft namelijk zijn respondenten via persoonlijke netwerken benaderd en niet, zoals zijn voorgangers, via vluchtelingenverenigingen of met het herkomstland verbonden clubs.

Ten derde is het meeste onderzoek naar transnationalisme gericht op *arbeids- en gezinsmigranten*. De vraag of deze typen migranten transnationaal actiever zijn dan asielmigranten – die uit hun herkomstland zijn gevlucht –, komt slechts sporadisch aan de orde en heeft vooralsnog geen eenduidig antwoord opgeleverd. Portes (2003: 879) stelt bijvoorbeeld dat asielmigranten minder transnationaal gericht zijn dan arbeids- en gezinsmigranten. Migranten die zijn gevlucht voor grootschalig geweld zouden eerder geneigd zijn om zo snel mogelijk te integreren en om actieve bemoeienis met het herkomstland te vermijden. Al-Ali, Black en Koser (2001a) relativeren juist het belang van het migratiemotief voor transnationalisme. Volgens hen wordt in de literatuur te gemakkelijk verondersteld dat asielmigranten zich doorgaans beperken tot politieke verzetsactiviteiten tegen de machthebbers voor wie ze op de vlucht zijn geslagen (zie bijv. Morawska 2003: 150-154 over de eerste generatie Cubaanse vluchtelingen). Zij vinden namelijk dat Bosnische en Eritrese asielzoekers voor wat betreft sociaal, cultureel en economisch transnationalisme minder afwijken van arbeids- en gezinsmigranten dan daarvoor werd verondersteld. Ook Bloch (2008) laat zien dat niet het migratiemotief, maar de verblijfsstatus – al dan niet gemachtigd tot werken in het vestigingsland – bepalend is voor het zenden van geld naar het herkomstland door Zimbabweanen in het Verenigd Koninkrijk. Op basis van deze bevinding concludeert Bloch (2008: 302/3) dat er meer overeenkomsten dan verschillen zijn met betrekking tot geld zenden van vluchtelingen en economisch gemotiveerde Zimbabweaanse migranten in Groot-Brittannië. Uit ditzelfde onderzoek blijkt echter dat het migratiemotief indirect wel degelijk van belang is, aangezien asielmigranten en de illegalen het minst geld terugsturen naar Zimbabwe, omdat ze het moeilijkst aan werk komen. Bovendien toont Bloch aan dat asielmigranten politiek gezien transnationaal actiever zijn dan andere typen migranten. Al met al is omstrede of het transnationalisme van asielmigranten wezenlijk verschilt van dat van arbeids- en gezinsmigranten.

Al-Ali, Black en Koser (2001a) pleiten ervoor asielzoekers als onderzoeksgroep te incorporeren in het onderzoek naar transnationalisme op grond van hun *overeenkomsten* met arbeids- en gezinsmigranten (conform Bloch 2008), terwijl Portes (2003) er juist op wijst dat dit van belang is vanwege de *verschillen* tussen deze typen migranten. Onze doelstelling is om het belang van het migratiemotief voor transnationalisme te onderzoeken bij de kleine groep van Burundese asielzoekers, die nog niet veel tijd hebben gehad om in Nederland een gemeenschap te vormen. Onze probleemstelling luidt: welke rol spelen het migratiemotief en de context van het vestigingsland in de aard en mate van transnationalisme van Burundese asielzoekers met een uiteenlopende sociaaleconomische achtergrond? Wij willen het belang van het migratiemotief voor transnationalisme nagaan door de aard en mate van het transnationalisme van Burundese asielzoekers te vergelijken met drie – hierna te behandelen – veronderstellingen die ten grondslag liggen aan het gangbare onderzoek naar gevestigde gemeenschappen van arbeids- en gezinsmigranten: dat transnationalisme min of meer vanzelfsprekend is; dat dit te maken heeft met de natuurlijke band die immigranten voelen met het herkomstland en met landgenoten uit het herkomstland; en dat vestigingslanden uitwisselbaar zijn in verband met transnationalisme.

Het antwoord op onze probleemstelling baseren we op een casestudie die in de drie bovengenoemde opzichten – dat wil zeggen naar de mate waarin een migratiepopulatie gevestigd is, het migratiemotief en de selectiviteit van de respondenten – afwijkt van de populaties die aanvankelijk het onderzoek naar transnationalisme hebben gedomineerd. Burundezen in Nederland vormen een kleine populatie en zijn hier nog niet zo lang geleden hoofdzakelijk als asielmigranten naartoe geëmigreerd; dit is dus geen studie naar een gevestigde populatie van arbeids- en gezinsmigranten. Het onderzoek beperkt zich voorts niet tot leden van Burundese clubs of verenigingen, maar betreft de transnationale contacten en oriëntaties van individuele Burundese asielzoekers met uiteenlopende sociaaleconomische achtergronden.²

Dataverzameling

De data zijn verzameld door de derde auteur: Hilde Snick (zie Snick 2007). Zij is de selectie van respondenten begonnen met de sneeuwbalmethode. Hierbij heeft een viertal sleutelfiguren haar in contact gebracht met een andere Burundese vluchteling uit zijn of haar netwerk. Om te voorkomen dat het onderzoek door deze strategie beperkt zou blijven tot de bovenlaag van de Burundese migranten, heeft ze respondenten ook op andere manieren geworven. Ze heeft Kirundi sprekende mensen aangesproken, bij een optreden van Burundese trommelaars heeft ze contact met Burundese artiesten en publiek gezocht, via de stichting VluchtelingenWerk heeft ze Burundezen

met uiteenlopende verblijfsstatussen benaderd en ze heeft op Burundese achternaam gezocht in het telefoonboek.³

In totaal heeft Snick achttien Burundese asielmigranten verspreid wonend over Nederland geïnterviewd. De semigestructureerde interviews zijn gehouden aan de hand van een topiclijst met als overkoepelend thema de contacten die respondenten in Nederland en daarbuiten onderhielden met 'landgenoten'. Deze gesprekken duurden gemiddeld een uur en zijn het in het Frans gehouden, met uitzondering van enkele gesprekken met respondenten die het Nederlands voldoende machtig waren. Onder de respondenten bevonden zich twaalf mannen en zes vrouwen variërend in leeftijd tussen de twintig en vijftig jaar, waarin weliswaar de meest kansarme migranten (ongeschoold of illegaal) ontbreken, maar waarvan ook lager opgeleide Burundezen met een ongunstige sociaaleconomische positie deel uitmaken (zie bijlage 1). Negen respondenten hadden een tijdelijke verblijfsvergunning, acht hadden een Nederlands paspoort en één respondent zat nog in de asielprocedure. Vijf respondenten waren met hun opleiding gestopt, zeven hadden een lagere of middelbare opleiding afgerond in Burundi en zes hadden een hogere of universitaire opleiding afgerond. Elf respondenten verrichtten geen betaald werk in Burundi, vier verrichtten er laag betaald werk en drie hadden er een goedbetaalde baan bij de overheid. In Nederland verrichtten zes respondenten geen betaald werk, hadden zeven een tijdelijke baan en hadden vijf een vaste baan.

Achtergronden van emigratie uit Burundi

De transnationale contacten en oriëntaties van de respondenten vinden uiteraard niet in een sociaal vacuüm plaats. Om onze analyse enigszins in context te plaatsen, beschrijven wij hier kort de politieke geschiedenis van Burundi en de omvang van de migratie naar Nederland.

Burundi was vanaf de zestiende eeuw een koninkrijk met een bevolking die naar Afrikaanse begrippen zeer homogeen was: de drie bevolkingsgroepen Hutu, Tutsi en Twa horen tot de Runcultuur, met het Kirundi als gemeenschappelijke taal. Onderzoekers als De Swaan (1997) en Bowen (1996) beschouwen de inwoners van Burundi dan ook als behorend tot dezelfde etnische groep.

In het prekoloniale Burundi verwezen de termen 'Hutu' en 'Tutsi' zowel naar een biologische als naar een sociale categorie (Verlinden 1996). Beide groepen vervulden dan ook verschillende sociale rollen. Na de Eerste Wereldoorlog kwam het gebied, dat sinds de koloniale conferentie van Berlijn in 1885 aan Duitsland toebehoorde, onder Belgische voogdij. De Belgen cultiveerden de mythe dat de Tutsi voorbestemd zouden zijn om over de Hutu te heersen en ontmantelden de complexe maatschappijstructuur met de weder-

zijdse afhankelijkheden tussen beide groepen. De fluiditeit die de Hutu- en Tutsistatus had gekenmerkt, maakte plaats voor een rigide opvatting van identiteit in termen van etnisch primordialisme (Kadende-Kaiser en Kaiser 1997) en het evenwicht in de verhoudingen werd bevroren (Verlinden 1996). Alle leidinggevende functies kwamen in handen van Tutsi en alleen zij kregen toegang tot elitescholen en tot banen in het onderwijs, de administratie en het leger. Binnen 25 jaar was de heersende klasse geheel mono-etnisch (Berwouts 2006).

Als het land in 1962 onafhankelijk wordt, is de politieke situatie instabiel. De eerste golf van grootschalig geweld vindt in 1965 plaats, na de moord op een Hutu-premier. Als in 1966 een Tutsi zichzelf uitroept tot president, worden Hutu-politici vermoord. Militante Hutu's richten in de buurlanden een bevrijdingsbeweging op en vallen in 1972 de belangrijkste steden aan, waarbij meer dan tweehonderdduizend mensen om het leven komen. In de jaren zeventig en tachtig wordt de tutsificatie van de staat voortgezet en gebruiken de machthebbers etniciteit in toenemende mate om politieke macht te krijgen en te behouden (Corduwener 2007). Na de moord op enkele honderden Tutsi bij onlusten in 1988, vermoordt het leger twintigduizend mensen en slaan tienduizenden op de vlucht. De internationale gemeenschap oefent druk uit op de verschillende partijen om het conflict op te lossen. Tegen 1991 zijn er weer Hutu in het staatsapparaat opgenomen (behalve in het leger en bij justitie). De eenpartijstaat wordt opgegeven en er worden vrije verkiezingen gepland waarbij voor het eerst een Hutu tot president gekozen wordt. Als deze bij een mislukte staatsgreep in 1993 wordt vermoord, slaan Hutu-extremisten en het Tutsi-leger aan het moorden (Verlinden 1996: 5) en vallen er binnen enkele dagen tienduizenden slachtoffers. In 1994 wordt weer een Hutu president. Hij overlijdt enige tijd later als het vliegtuig waarmee hij reist – en waarin ook de Rwandese president zit – neergehaald wordt. Naar aanleiding hiervan breekt in Rwanda de genocide uit. Daarna wordt opnieuw een Hutu tot president benoemd in Burundi, maar de feitelijke macht ligt bij het door de Tutsi's gedomineerde leger. In 1996 wordt na een staatsgreep een Tutsi president. Het land wordt volledig etnisch verkaveld en het moorden – met opvallend veel burgers als daders en als slachtoffers – duurt voort (Corduwener 2007). Op een bevolking van acht miljoen is één miljoen Burundezen op de vlucht. In 2000 wordt een vredesakkoord getekend dat tot op vandaag standhoudt. De politieke situatie is echter niet erg stabiel en de nieuwe machthebbers lijken zich als nieuwe dictators te gedragen (Corduwener 2007). De rebellengroep FNL weigerde tot 2007 de wapens in te leveren en zorgde voor spanningen rondom de hoofdstad. Inmiddels is de FNL als politieke partij erkend en heeft zij het vredesakkoord getekend. In Burundi heerst nu 'officieel' vrede.

De totale omvang van de Burundese bevolkingsgroep in Nederland is toegenomen van 216 in 1996 tot 2.977 in 2007 (CBS StatLine, geraadpleegd in juni 2009). Het eerste jaar waarin in Nederland melding wordt gemaakt

van Burundese asielzoekers is 1993. Vanaf dat jaar tot en met 2008 hebben in totaal 3.344 Burundezen in Nederland asiel aangevraagd.⁴ Tot 2006 kregen alle Burundese asielzoekers minstens een tijdelijke verblijfsstatus op humanitaire gronden in het kader van het landgebonden asielbeleid. Dit hield in dat de Nederlandse overheid de situatie in Burundi als te onveilig beschouwde om asielzoekers naartoe terug te sturen. In 2006 is dit categoriale beschermingsbeleid opgeheven en zijn de tijdelijke verblijfsvergunningen ingetrokken.⁵

Transnationalisme is geen vanzelfsprekendheid

Volgens Waldinger en Fitzgerald (2004) werd transnationalisme aan het eind van de twintigste eeuw in eerste instantie als een typisch modern verschijnsel gedefinieerd. Toen echter bleek dat de als nieuw gepresenteerde vormen van transnationalisme grote overeenkomsten vertoonden met migratiepatronen van rond het begin van de twintigste eeuw en eerder, werd deze stelling afgezwakt. Hiervoor zou de stelling in de plaats zijn gekomen dat de omvang en verscheidenheid van transnationalisme als gevolg van verschillende factoren zijn toegenomen: internationale communicatie en transport zouden door technologische veranderingen gemakkelijker en goedkoper zijn geworden; westerse landen zouden blijvende bindingen van migranten met hun herkomstland als minder bedreigend zijn gaan beschouwen; in verschillende herkomstlanden zou de betekenis van nationale identiteit zijn versterkt; en de opkomst van het regime van internationale mensenrechten zou de macht van vestigingslanden om assimilatie af te dwingen hebben verminderd (conform Smith en Guarnizo 1998: 18). Waldinger en Fitzgerald werpen echter de retorische vragen op of deze ontwikkelingen wel onomkeerbaar zijn geweest en daarmee of transnationalisme min of meer vanzelfsprekend is.

Aard en mate van transnationalisme

We kunnen de vraag naar de aard en de mate van transnationalisme van de door ons onderzochte Burundezen pas beantwoorden nadat we duidelijk hebben gemaakt wat wij hieronder verstaan.

In algemene zin gaat het bij transnationalisme om migranten die tegelijkertijd zijn ingebed in de samenleving van meer dan één land (Levitt en Jaworsky 2007: 131), of anders geformuleerd: ingebed zijn in 'networks linking people in sending and receiving nation states who by cross border connections create new transnational spaces' (Lucassen 2004: 4). Deze 'transnational social spaces' omvatten niet alleen herkomst- en vestigingslanden, maar ook andere plaatsen in de wereld waar landgenoten wonen waarmee migranten in contact staan, de zogenoemde diaspora. Als opgemerkt beper-

ken wij onze analyse tot het microniveau van individuele migranten en laten wij zowel het mesoniveau van transnationale instituties als het macroniveau van het migratiebeleid van herkomst- en vestigingslanden buiten beschouwing. Onder de inbedding van individuele migranten in meerdere landen scharen we zowel de zogenoemde *ways of being* – oftewel de feitelijke sociale relaties en praktijken waarin individuen opereren – als de *ways of belonging* – oftewel praktijken die identificatie of verbondenheid met een specifieke groep of locatie uitdrukken (Glick-Schiller 2003).

Deze algemene definitie van transnationalisme op individueel niveau hebben wij in drie opzichten breed opgevat. Ten eerste verstaan wij onder transnationalisme niet alleen fysieke, geografische mobiliteit, maar ook de uitwisseling van materiële bronnen, informatie en ideeën over landsgrenzen heen. Ten tweede perken wij de definitie niet in tot structurele, duurzame vormen van transnationale contacten en oriëntaties, maar rekenen we hier ook de incidentele, tijdelijke contacten en oriëntaties toe. Ten derde nemen we ook onderlinge contacten tussen Burudezen in Nederland mee in de analyse van transnationalisme. Hoewel deze contacten strikt genomen buiten onze algemene definitie vallen, omdat ze niet grensoverschrijdend zijn, hebben we ze toch in de analyse betrokken, omdat ze indirect wel van belang waren voor de betrokkenheid van respondenten bij het herkomstland. Via deze contacten met landgenoten wisselden respondenten namelijk informatie uit over het herkomstland en de achterblijvers (conform Al-Ali, Black en Koser 2001a; Bloch 2008: 301). Ook weerspiegelde de manier waarop respondenten met hun landgenoten omgingen binnen Nederland in grote lijnen hoe ze dat deden met landgenoten in de diaspora en in het herkomstland. Kortom: wij bestempelen sommige gedragingen en oriëntaties als transnationalisme die daar volgens engere definities buiten vallen. Wij hebben hier bewust voor gekozen, omdat we zo verschillen tussen respondenten inzichtelijk konden maken die onzichtbaar zouden zijn gebleven als we een engere definitie van transnationalisme zouden hebben gehanteerd. Deze verschillen waren bovendien betekenisvol voor de respondenten zelf.

Volgens onze definitie van transnationalisme waren de meeste Burundezen uit onderhavig onderzoek op enigerlei wijze transnationaal actief. Veertien van de achttien onderhielden contacten met landgenoten in Burundi en vijftien met Burundezen in de diaspora. Laatstgenoemde contacten betroffen meestal contacten met landgenoten in België of in de vluchtelingenkampen van de Verenigde Naties waar respondenten hadden verbleven voordat ze door de Nederlandse overheid werden uitgenodigd om zich hier te vestigen als vluchteling. De meeste contacten vonden niet fysiek plaats, maar verliepen via (mobiele) telefoon, fora op het internet, post, fax of geldzendingen. Daarnaast werden landgenoten in België en Burundi bezocht.

De meeste contacten waren sociaal georiënteerd en gericht op familie en vrienden. Daarnaast was sprake van religieuze contacten met geloofsgenoten,

culturele contacten – vooral via de meest bekende culturele exponent van Burundi, de ‘Tambourinaires de Burundi’ –, een tafeltennis- en een voetbalcompetitie tussen Nederland en België, economische contacten die vooral via ontwikkelingsprojecten werden onderhouden en politieke contacten. Bovendien onderhielden alle respondenten contact met landgenoten binnen Nederland. Dit contact bestond uit informele gesprekken, vriendenbezoek, samen bidden en het bezoeken van politieke of culturele activiteiten. De contacten met Burundezen in Nederland hadden meestal geen betrekking op landgenoten die men al uit Burundi kende, maar betroffen doorgaans landgenoten die men in Nederland had leren kennen, vaak in een asielzoekerscentrum.

Hoewel de meerderheid van de Burundezen in Nederland transnationaal actief was, gold dat niet voor hen allemaal. Zes respondenten onderhielden bijvoorbeeld geen contact met familie in Burundi, omdat zij niet wisten waar die was of omdat er geen familie meer woonde. Bovendien waren de contacten met Burundi van de andere respondenten vaak niet intensief. Ze beperkten zich tot onregelmatige telefonische gesprekken of het bezoeken van Burundese internetfora die werden ‘ghost’ vanuit België, Frankrijk, Canada of Nederland.

Verschillende factoren belemmerden transnationalisme. Allereerst waren (mobiele) telefoons en internet niet wijdverbreid in Burundi, zodat het vaak technisch niet goed mogelijk was om contact te onderhouden met familie in dit land buiten de hoofdstad. Door het gebrek aan internetverbindingen en de trage verbinding vonden de meeste transnationale contacten via internet plaats met landgenoten in de diaspora. Marcel (man, 22 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) vertelde hoeveel voeten het in de aarde had om met zijn moeder te bellen. Hij belde de burens als hij haar wilde spreken, maakte met hen een afspraak voor een paar dagen later en dan zorgde zijn moeder dat ze daar was. Als zij hém wilde spreken, dan waarschuwde ze een vriend die Marcel dan belde. Deze belde dan de burens weer, waar zijn moeder op een afgesproken tijdstip was.

Een andere belemmering vormde de verblijfsstatus. Asielzoekers die nog in de asielprocedure zaten of een tijdelijke verblijfsstatus hadden, konden niet naar Burundi reizen omdat ze daarmee het recht op een verblijfsstatus zouden verliezen. Anderen meden contacten met landgenoten omdat die volgens hen de kans op het slagen voor het inburgeringsexamen verkleinde. Ze zouden niet alleen te veel tijd kosten, maar ook ten koste gaan van de oriëntatie op Nederland en Nederlanders: ‘Dan boek je geen vooruitgang met de taal.’ Alle respondenten namen het inburgeringsexamen serieus, omdat dit een voorwaarde was voor naturalisatie tot Nederlander. Daarnaast gaven verschillende respondenten aan het te druk te hebben voor het onderhouden van contacten met landgenoten, zoals ook Isabelle (vrouw, 36 jaar, tijdelijke verblijfsstatus):

‘Ik wil niveau 2 halen [van het staatsexamen Nederlands]. Ik maak elke dag huiswerk. Vaak heb ik niet eens tijd om te telefoneren. Als Burundese kennissen bellen, wil ik dat ze snel ter zake komen. Vijf minuten bellen, dat is lang genoeg.’

Ook gebrek aan economisch en sociaal kapitaal stonden transnationale contacten in de weg. Niet alle respondenten konden het zich veroorloven om telefoongesprekken en reizen te maken of geld over te maken naar achterblijvers. Dit geldt bijvoorbeeld voor Monique (vrouw, 36 jaar, genaturaliseerd), die het sinds de moord op haar vader in 1972 niet meer breed had. Zij had van mensen die in Burundi waren geweest gehoord dat haar moeder in armoede leefde. Daarom stuurde ze haar geld dat ze eigenlijk niet had: ‘Rood staan helpt een beetje.’ Anderen voelden zich belemmerd door de onzekerheid die verband hield met hun tijdelijke verblijfsstatus of misten de sociale contacten die zij nodig achtten om een project op te zetten in Burundi. Stéphane (man, 27 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) is met de opleiding gestopt die hij nodig had om een computerproject voor Burundi op te zetten. Zelf zegt hij hierover: ‘Misschien is het de onzekerheid of ik nog lang genoeg hier zal mogen blijven om een opleiding af te ronden en een diploma te halen.’ Over zijn beperkte sociaal kapitaal zegt hij:

‘Er woont veel hoog Burundees kader in Nederland, België, Frankrijk en Canada: alle soorten mensen, van ministers tot professoren. Het lijkt wel of alleen de president niet in het buitenland woont. Maar ik ken niemand, ik heb geen ingang. Ik ken geen donororganisaties en ik weet niet hoe ik een project moet schrijven.’

Het waren echter niet alleen belemmeringen die transnationalisme in de weg stonden. Verschillende respondenten die getraumatiseerd waren door de conflicten waarvoor ze op de vlucht waren geslagen, zagen bewust van transnationalisme af. Zij waren bang hierdoor opnieuw in de problemen te geraken. Marcel (man, 22 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) ging bijvoorbeeld bij zijn oom en tante in Bujumbura wonen toen zijn ouders in de oorlog omkwamen. Toen zijn oom spoorloos verdween, vluchtte hij met de hulp van een familie vriend naar Nederland. Hij zei over het contact met landgenoten: ‘Het is niet goed om contacten te hebben. Soms ben ik er ook bang voor, want als ik mijn tante in Bujumbura bel zegt ze altijd: “Je moet voorzichtig zijn.”’ Bernard (man, 37 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) kon tijdens een aanval van de rebellen ontsnappen uit de gevangenis waarin hij een jaar lang opgesloten zat. Hij had slechts oppervlakkig contact met Burundezers in Nederland en zei: ‘Ik ben in Europa, ik ben niet in Burundi. De gemeenschap, de trommelars, dat interesseert me niet. Het is beter je er verre van te houden, anders kun je problemen krijgen.’

Twee categorieën: transnationalisme als mogelijkheid en keuze

Onder de respondenten konden twee categorieën worden onderscheiden die duidelijk verschilden naar de mate waarin zij transnationale contacten konden en wilden onderhouden.

Allereerst was er de categorie hoogopgeleide, welgestelde Burundezen die al in Europa verbleven voor studie of werk toen de situatie in Burundi in de jaren negentig escaleerde, of die snel erkend waren als politiek vluchteling omdat ze openlijk waren vervolgd door de machthebbers vanwege hun politiek activisme. Zij beschikten over het economisch en sociaal kapitaal dat nodig was om het land tijdig te ontvluchten. Deze Burundezen hadden de oorlog niet aan den lijve ondervonden en stonden daarom het meest onbevangen tegenover het onderhouden van contacten met het herkomstland. Zij beschikten ook het vaakst over een Nederlands paspoort waardoor zij naar Burundi mochten reizen en zij konden deze reizen ook betalen. Zij onderhielden niet alleen sociale contacten met Burundi, maar waren ook actief in sociaal-culturele en politieke instellingen en zelforganisaties in Nederland. Via ontwikkelingssamenwerking ontplooiden zij activiteiten gericht op Burundi (zie ook De Bruyn en Wets 2006; Kuster et al. 2006). Een voorbeeld was Maurice (man, 48 jaar, genaturaliseerd). Hij was hoogopgeleid en beheerde een goedlopend project voor microkredieten aan landbouwers op het Burundese platteland. Hij werkte in deeltijd als accountant en voor zijn project. Hij ging één tot twee keer per maand naar Burundi en had daar ook een huis. In de toekomst wilde hij fulltime vanuit Nederland voor zijn project gaan werken. Alle subsidieverzoeken voor projecten die hij tot nu toe had ingediend, waren gehonoreerd door Belgische en Nederlandse geldschietters. Bovendien was hij lid van een samenwerkingsverband van leden van de Burundese diaspora in Europa dat gevestigd was in België en was hij bezig om in Nederland een platform op te richten voor een betere samenwerking tussen Burundese organisaties die hier actief waren. Ook de andere vijf respondenten die actief betrokken waren bij ontwikkelingsprojecten in hun land van herkomst beschikten over de juiste contacten om in het bureaucratische Burundi een project van de grond te krijgen en kenden in Nederland de kanalen om daarvoor fondsen te vinden.

Daarnaast was er de categorie Burundezen die op de vlucht was geslagen voor de conflicten in Burundi. Sommigen van hen waren in omliggende landen opgevangen in een beschermd vluchtelingenkamp van de Verenigde Naties en waren door de Nederlandse overheid uitgenodigd als vluchteling. Zij onderhielden weinig contact met Burundi, omdat er haast geen familie meer woonde of omdat hun verleden zo belast was dat ze er nooit meer naartoe konden of wilden. De transnationale contacten met landgenoten van deze categorie beperkten zich goeddeels tot de mensen met wie ze in de vluchtelingenkampen hadden geleefd. Anderen waren op eigen gelegenheid naar

Nederland gevlucht en hadden hier asiel aangevraagd. Dit waren vooral jonge mannen met een tijdelijke verblijfsstatus, die de conflicten niet tijdig hadden kunnen ontvluchten en deze dus wel aan den lijve hadden ondervonden. Als ze naar Burundi zouden terugkeren, verloren ze het recht op asiel. Deze mensen ontwikkelden een zwak transnationalisme: af en toe belden ze naar het herkomstland of maakten ze geld over. Ze onderhielden voornamelijk contacten met landgenoten die ze hier hadden leren kennen in het asielzoekerscentrum waar ze hadden verbleven. De categorie Burundezen die als een direct gevolg van de strijd in Burundi was gevlucht, stond niet alleen terughoudend ten opzichte van contacten met landgenoten hier en elders, maar beschikte ook over minder economisch en sociaal kapitaal om contacten met Burundi te onderhouden en had doorgaans geen Nederlands paspoort dat reizen naar Burundi toestond.

Kortom: de Burundezen die het langst in Nederland verbleven, onderhielden de meest intensieve transnationale contacten. Zij hadden hiertoe niet alleen de beste mogelijkheden, maar waren er ook het meest in geïnteresseerd. De Burundezen die als een direct gevolg van de binnenlandse strijd waren gevlucht, hadden door hun traumatische ervaringen de minste behoefte aan dergelijke contacten en misten het economisch en sociaal kapitaal en de verblijfsstatus die hiervoor nodig waren. Van sterk transnationalisme was dus alleen sprake bij de door de oorlog relatief onaangedane elite. Om vergelijkbare redenen vonden Al-Ali, Black en Koser (2001b: 587, 597) meer transnationalisme onder Eritrese migranten die gedurende de onafhankelijkheidsstrijd – tussen 1961 en 1991 – waren gevlucht dan onder de Eritreeërs die meer recent waren gevlucht voor de conflicten met Ethiopië die opnieuw oplaaiden aan het begin van de twintigste eeuw.⁶ Bovendien zijn vergelijkbare verschillen naar de mate waarin asielzoekers bereid en in staat zijn tot transnationalisme niet alleen onder Eritreeërs aangetroffen, maar ook onder Albanese Joegoslaven en Bosniërs (Al-Ali, Black en Koser 2001a; Dahinden 2005). Zo ondervonden Bosnische moslims die asiel hadden gekregen in Nederland of in Groot-Brittannië veel meer tegenwerking bij hun pogingen om sociale contacten te onderhouden met landgenoten die verbleven in het gebied dat onder Servisch bewind viel dan degenen met relaties in Bosnië-Herzegovina, waar Bosnische moslims aan de macht waren. En Eritrese asielzoekers die tegenstanders waren van de regering in Eritrea waren in mindere mate bereid om een vrijwillige belasting voor wederopbouw en onafhankelijkheid te betalen aan de Eritrese overheid dan voorstanders van het bewind (Al-Ali, Black en Koser 2001a: 630).

Dit leidt tot de conclusie dat niet kan worden verondersteld dat onder asielzoekers *de bereidheid tot* transnationalisme aanwezig is als gevolg van de conflicten waarmee zij te maken hebben gekregen (zie ook Levitt 2006: 870, 872). Evenmin kan worden verondersteld dat migranten met een ongunstige sociaaleconomische positie *in staat zijn tot* transnationalisme, omdat ze

hiervoor vaak het economische en sociale kapitaal of een vaste verblijfsstatus missen (conform Smith en Guarnizo 1998: 14; Al-Ali, Black en Koser 2001b: 588; Itzigsohn en Saucedo 2002: 785; Morawska 2003: 149; Portes 2003: 887). Deze conclusie relateert de vanzelfsprekendheid van transnationalisme en onderschrijft het belang van het migratiemotief in verband met transnationalisme.

Migrantengemeenschappen zijn niet homogeen: gevolgen voor transnationalisme

Behalve dat transnationalisme als vanzelfsprekend wordt voorgesteld, worden migranten die uit hetzelfde land afkomstig zijn in het vestigingsland dikwijls als een homogene groep voorgesteld (conform Van Amersfoort 2001; Al-Ali, Black en Koser 2001b: 594; Levitt en Jaworsky 2007: 144). Volgens Lucassen (2004) veronderstellen het publiek en de politici van ontvangende landen dikwijls een vanzelfsprekende lotsverbondenheid en solidariteit tussen immigranten die uit eenzelfde land afkomstig zijn. Om deze reden wordt ook geen onderscheid gemaakt in hun betrokkenheid bij het herkomstland. Overheden van zendende landen, zoals die van Mexico, Marokko en Turkije, dragen bij aan het beeld van ongedifferentieerde migrantenpopulaties doordat ze in hun emigrantenbeleid de 'natuurlijke' band van emigranten met het herkomstland ophemelen en de bestendiging van deze band proberen te stimuleren door middel van allerlei maatregelen (Fermin en Van der Hijden 2004). Ook in surveyonderzoek wordt regelmatig uitgegaan van een nogal ongedifferentieerd beeld van migrantenpopulaties (conform Guarnizo en Smith 1998: 30). Migranten worden op nationaliteit of herkomstland ingedeeld en er worden generaliserende conclusies getrokken zoals 'Marokkanen zijn minder betrokken in transnationale activiteiten' (bijv. Snel, Engbersen en Leerkes 2006: 294; zie ook Itzigsohn en Saucedo 2002; Portes 2003).

Voor de respondenten uit onderhavig onderzoek was 'Burundees zijn' inderdaad een belangrijke markerder van hun identiteit. Ondanks de etnische verdeeldheid in het herkomstland noemde iedereen zich Burundees, en niet Hutu of Tutsi. De meeste respondenten zeiden dat Hutu en Tutsi in Nederland goed samenleven en dat haast alle activiteiten die georganiseerd werden gemengd waren. Bovendien zeiden de meeste respondenten dat ze zich met elkaar wilden verzoenen en dat de etnische tegenstellingen in hun herkomstland politiek geconstrueerd en zeker niet altijd zo geweest waren. Philippe (man, 41 jaar, genaturaliseerd) zegt hierover: 'Burundezen zijn broeders. Het Burundese conflict is gebruikt als instrument om de macht te houden. Maar in Burundi, in de kerk, op de markt, bij het voetbal, op de *collines*: overall gaan Burundezen hand in hand.' Ook Turner (2008: 1165) stelt dat het Burundese conflict niet langer louter in termen van etnische tegenstellingen

kan worden begrepen: 'In brief, Burundi has experienced a shift from binary conflict between two irreconcilable positions based on ethnicity – two positions that could not even agree on what the conflict was about (Lemarchand 1996) – to a complex conflict between a multiplicity of opinions and alliances where ethnicity no longer is the main fault line.'

Toch sluimerden etnische tegenstellingen aan de oppervlakte. Dit bleek allereerst al uit het feit dat de meeste respondenten alleen aan een interview wilden meewerken op voorwaarde dat het niet zou gaan over politieke en etnische tegenstellingen in het herkomstland. Hoewel deze onderwerpen om die reden niet als aparte interviewtopics aan de orde zijn gesteld, kwamen ze toch aan bod. Marcel (man, 22 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) zei hierover: 'Je vergeet bijna de Hutu-Tutsi-kwestie. Je wilt er zelfs niet meer over praten. We proberen Burundeese te zijn, maar je weet toch wel wat er gebeurd is.' Verschillende jonge Burundezers die waren opgegroeid met de conflicten in Burundi hadden de etnische retoriek van de politieke partijen overgenomen, inclusief de ressentimenten tegenover leden van de andere etnische subgroep. Onverzoenlijke standpunten met betrekking tot de Burundese kwestie werden tijdens het onderzoek vooral uit de mond van deze respondenten opgetekend. André (man, 25 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) is een Tutsi wiens vader was vermoord. Hij wist niet waar zijn moeder en zussen waren. Over de tijd in het asielzoekerscentrum zei hij:

'Daar kon je niet met om het even wie praten. Je kon zelfs Burundezers niet vertrouwen. Er zijn er die zaken gedaan hebben die niet goed zijn. Er zijn er die een verleden hebben dat niet goed is. Er zijn ook racisten. Als je hen jouw verhaal vertelt... het is niet goed.'

In zijn woonplaats had hij geen contact met andere Burundezers. Hij woonde samen met een Kongolese Tutsi die hij in het AZC had leren kennen:

'We spreken dezelfde taal, we hebben dezelfde etniciteit, vandaar dat hij mijn vriend is. Er is een andere die hier in de buurt woont, maar hij is Hutu. En gezien wat er gebeurd is in mijn verleden, is het moeilijk om met hem om te gaan.'

Net als sommige anderen meedt André ook de Burundese politiek en politici, omdat hij die verantwoordelijk hield voor de conflicten die hun land hadden verscheurd. Hij merkte hierover op: 'Ik hou niet van politiek. Mijn vader heeft nooit aan politiek gedaan, maar toch heeft men hem zomaar vermoord.' Om deze reden hield hij zich afzijdig van leden van Burundese politieke partijen hier: 'Je probeert die mensen te vermijden. Ik wil hen zelfs niet kennen.'

Er was dus zowel sprake van een oriëntatie op een gedeelde nationale herkomst als van (latente) ervaren politieke en etnische tegenstellingen verband

houdend met het herkomstland die bij enkelen een onoverkomelijke hinderenis vormden in het contact met landgenoten.

Omgekeerd waren er ook respondenten die aangaven te willen werken aan verzoening. Zij beriepen zich evenwel niet op een gemeenschappelijke nationaliteit, maar op een gedeelde geloofsopvatting. Van alle respondenten waren er vijftien gelovig: zes katholieken, vier protestanten, vier katholieken die in Nederland waren bekeerd tot het protestantisme en één moslim. De helft van die respondenten ging wekelijks naar de kerk. Een stuk of vijf van hen kozen ervoor om naar kerken in de eigen buurt te gaan, waar ze vaak de enige Afrikaan waren. De getraumatiseerden beleden hun geloof bewust niet bij Burundese kerkgenootschappen. Er waren er echter ook vijf die kerken zochten waar andere Afrikanen uit onder meer Burundi, Rwanda en Kongo bij elkaar kwamen. Pierre (man, 26 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) was vanuit het asielzoekerscentrum een gebedsgroep gestart die 120 leden telde. Hij vertelde dat de groep aan een dialoog probeerde te werken. Er werd niet over politiek gepraat, maar wel werd de noodzaak tot samenleven en verzoening gepredikt. Soms werd een priester uit een ander Afrikaans land dan Burundi of Rwanda uitgenodigd. 'Met zo iemand komt de boodschap beter over,' meende Pierre, 'want hij is geen deel van het probleem.' Het was dus niet de gedeelde nationaliteit, maar de gedeelde religiositeit die sommigen aanwendden om etnische tegenstellingen die het gevolg waren van de turbulente geschiedenis van Burundi te overbruggen.

Kortom: transnationalisme kreeg bij de Burundezen vaak vorm via contacten met landgenoten in Nederland, maar contacten en identificatie met landgenoten waren allerminst vanzelfsprekend vanwege sluimerende etnische en politieke tegenstellingen. Deze heterogeniteit kwam tot uiting in de verschillende subgroepen waarin de Burundezen participeerden en in de hybride identiteiten. De verschillen belemmerden contacten tussen landgenoten die verschillende posities ten opzichte van elkaar innamen, maar deze belemmeringen werden soms weer opgeheven wanneer sprake was van een gedeelde religiositeit. Deze verschillen, die te herleiden waren tot de situatie in het land van herkomst, bepaalden ook de transnationale betrokkenheid bij Burundi.

Enerzijds kan er bij Burundezen dus niet van uit worden gegaan dat een gedeelde nationale herkomst gepaard gaat met gevoelens van lotsverbondenheid en solidariteit. De stelling van Schuster (2000) dat er voor migranten tegenwoordig geen reden meer is om het herkomstland te vergeten of om het verleden te ontkennen, wordt hiermee ontkracht. Anderzijds wil het ook niet zeggen dat transnationale identificatie met landgenoten bij voorbaat is uitgesloten als politieke en etnische conflicten het belangrijkste migratiemotief zijn geweest. Een gemeenschappelijke religiositeit bleek immers te kunnen worden aangewend als middel om tegenstellingen als gevolg van conflicten in het herkomstland, al dan niet tijdelijk, te overbruggen (vergelijk Levitt en Jaworsky 2007: 144).

Deze bevindingen wijzen allereerst op het belang van het onderscheid tussen de landgenoten waarmee migranten wel en niet verbonden zijn of willen zijn (conform Smith en Guarnizo 1998: 23; Al-Ali, Black en Koser 2001a/b). Gebleken is dat politieke scheidslijnen en allianties de verbondenheid tussen *arbeids-* en *gezinsmigranten* uit eenzelfde herkomstland kunnen belemmeren. Bij Bengaals sprekende families in Singapore stonden bijvoorbeeld botsende identiteiten als Indiërs versus Bangladeshi, hindoes versus moslims, seculieren versus religieuzen of nationalisten versus kosmopolieten onderlinge contacten in de weg binnen deze schijnbaar uniforme gemeenschap (Haque Khonder 2008). De kans dat tegenstellingen, breuklijnen en wantrouwen een belemmering vormen voor transnationalisme is echter groter in het geval van *asielmigranten*: 'If community can be questioned for ethnic minorities, it must be examined even more carefully when considering refugees, whose experiences in the conflict that they have sought refugee from may mean that there is no political unity and there may be strong differences within the group' (Kelly 2003: 41; zie ook Wahlbeck 2003: 234). Deze inzichten leiden wederom tot de conclusie dat het migratiemotief van belang is in verband met transnationalisme.

Voorts is gebleken dat transnationale betrokkenheid ook voorkwam onder migranten die andere kenmerken deelden dan een gemeenschappelijke nationale herkomst (conform Waldinger en Fitzgerald 2004: 1189). Zo hebben we bijvoorbeeld gezien dat migranten uit andere Afrikaanse landen dan Burundi deel uitmaakten van evangelische gemeenschappen waarin Burundese christenen participeren en dat deze religieuze gemeenschappen ook transnationale activiteiten ondernamen, zoals het uitnodigen van een voorganger uit een Afrikaans land. Ander onderzoek heeft bijvoorbeeld uitgewezen dat Bosnische moslimorganisaties intensieve banden onderhielden met algemene moslimorganisaties (Al-Ali, Black en Koser 2001a: 624). Ook is gebleken dat de tweede generatie Hindoestaans-Surinaamse Nederlanders zich meer op India en Indiërs in Groot-Brittannië oriënteren dan op Suriname, mede onder invloed van de Bollywoodcultuur (Gowricharn 2004). Deze oriëntatie kan zelfs leiden tot contacten met elders wonende Indiërs en bezoek aan deze landen. Juist als sprake is van ambivalente gevoelens ten opzichte van landgenoten is er een grotere kans dat transnationalisme betrekkelijk losstaat van een gedeelde nationale herkomst, terwijl een dergelijke ambivalentie eerder bij *asielmigranten* dan bij *arbeids-* en *gezinsmigranten* zal worden aangetroffen vanwege de conflicten die aan *asielmigratie* ten grondslag liggen. Dit vormt een derde bewijs voor het belang van migratiemotieven in verband met transnationalisme.

Ten slotte laten de bevindingen zien dat transnationalisme een dynamisch proces betreft: 'transnationalism is not a "state of being" (...) but rather (...) a dynamic proces' (Al-Ali, Black en Koser 2001a: 615; zie ook Huang, Yeoh en Lam 2008: 6, 9; Page, Mercer en Evans 2009: 139). Zo kon de weerstand tegen contacten met Burundese landgenoten die als daders van het onrecht

in Burundi werden beschouwd na verloop van tijd soms worden overbrugd op grond van een gedeelde religiositeit. Deze bereidheid tot verzoening zou echter weer kunnen verdwijnen wanneer conflicten in Burundi opnieuw opblazen. Al-Ali, Black en Koser (2001a) hebben een vergelijkbare dynamiek aangetroffen onder Bosnische en Eritrese asielzoekers. Terwijl transnationalisme ten tijde van de conflicten vooral bestond uit politieke activiteiten tegen de bewindvoerders van hun herkomstland, werd die verlegd naar sociale, economische en culturele activiteiten nadat de conflicten waren beëindigd en het uitzicht op remigratie naar de achtergrond was verdwenen. Dit betekent dat de betekenis van het migratiemotief voor transnationalisme aan verandering onderhevig kan zijn.

Diaspora zijn niet homogeen: het belang van het vestigingsland voor transnationalisme

Een derde veronderstelling over transnationalisme heeft betrekking op diaspora. Volgens Sheffer (2003) werd deze term oorspronkelijk specifiek gebruikt om de gedwongen verspreiding van Joden, Grieken of Armeniërs over verschillende bestemmingen te beschrijven, maar heeft diaspora inmiddels een veel bredere betekenis gekregen, waarbij een geloof in een gezamenlijke afkomst, het onderhouden van regelmatige contacten met het herkomstgebied en transnationale netwerken centraal staan. Faist (2008: 16) wijst erop dat niet alleen transnationale migrantenpopulaties, maar ook diaspora vaak ten onrechte als homogene eenheden worden beschouwd. Dit gebeurt vooral in het discours over het inzetten van 'de' migrantengemeenschap voor de ontwikkeling van haar herkomstland, een populair onderwerp waarop niet alleen ngo's zich hebben gestort (zie EC 2005; IOM 2005, 2006; OECD 2005; UN, 2006), maar ook wetenschappers (Biao et al. 2005; Van Hear en Sørensen 2003).

De Burundezen uit onderhavig onderzoek hadden juist de ervaring dat er wezenlijke verschillen bestonden tussen Burundezen in verschillende vestigingslanden wat betreft de transnationale rol die zij speelden (zie over de heterogeniteit van de Burundese diaspora ook Turner 2008: 1164/5). De Burundese migrantenpopulaties in België en Nederland bleken bijvoorbeeld wezenlijk van elkaar te verschillen. De migratie van Burundezen naar Nederland is hoofdzakelijk op gang gekomen als gevolg van de oorlog in de jaren negentig. Naar België waren evenwel al sinds de onafhankelijkheid in 1962 studenten en vluchtelingen geëmigreerd. Dit had ongetwijfeld te maken met het feit dat België in de periode tussen de Eerste Wereldoorlog en de onafhankelijkheid in 1962 het mandaat heeft gevoerd over Burundi namens de toenmalige Volkenbond. Het herbergt dan ook meer Burundese migranten dan Nederland. In België wonen naar schatting tussen de zes- en zeven en een half duizend Burundezen (De Bruyn en Wets 2006), in Nederland een

kleine drieduizend (CBS 2007). Brussel is de stad waarop de Burundese diaspora in Europa zich richt. Vooral in het stadsdeel Elsene, dat in de volksmond tot Matongé is omgedoopt, zijn Afrikanen prominent aanwezig met eigen horeca, kapperszaken en winkels. Er zetelen Burundese zelforganisaties met een uitstraling tot in Nederland, Duitsland, Luxemburg en Frankrijk. Veel Burundezen in deze stad zijn hoogopgeleid, bekleden hoge functies en een enkeling met twee paspoorten is zelfs lid van de Burundese regering.

De helft van de respondenten zocht wel eens landgenoten op in België voor sociale, religieuze of politieke doeleinden, of met het oog op ontwikkelings samenwerking. De hoogopgeleide, welgestelde Burundezen uit Nederland bezochten Brussel vaak. Ze gingen er naar congressen of vergaderingen met regeringsleiders, of gingen er bij landgenoten op bezoek. Vanuit België onderhielden zij ook contacten met het herkomstland. Viviane (vrouw, 50 jaar, genaturaliseerd) vertelde hierover:

‘Mijn eerste uitstap nadat ik mijn vergunning had, was naar Brussel, naar mensen die ik uit Burundi kende. Dat was een grote gebeurtenis. Mijn man en ik gaan er nu regelmatig heen. Er is een sfeer zoals in Afrika, erg anders dan hier. We voelen ons dan alsof we weer in Burundi zijn.’

Juist vanwege de centrale positie van België voor Burundezen hield dit land voor oorlogsslachtoffers en getraumatiseerden echter ook een grotere bedreiging in dan Nederland. De getraumatiseerde Isabelle (vrouw, 36 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) reageerde geagiteerd op de vraag of ze wel eens naar Brussel gaat voor een bezoek aan de Afrikaanse buurt: ‘Het is niet Brussel dat ons hierheen heeft gebracht. Het zijn de Nederlanders die ons gered hebben!’ Zij was niet de enige die haar afstand bewaarde ten opzichte van de Burundese gemeenschap. Claudine (vrouw, 28 jaar, tijdelijke verblijfsstatus) vertelde dat ze blij was dat ze een woning in een afgelegen plaats in het noorden van Nederland toegewezen had gekregen:

‘Ik vind het beter om hier te wonen. Als je uit zo een land komt, heb je zo veel meegemaakt. Ik denk dat je hier meer rust hebt. Je moet niet meteen zo’n druk leven hebben. Het moet langzaam gaan. Je moet iets opbouwen in je hoofd.’

Ook de meeste andere getraumatiseerde respondenten waren blij met een woonplaats in de periferie.

Kortom: afgaande op de interviews pakte transnationalisme anders uit in Nederland dan in België vanwege de samenstelling van de Burundese migrantenpopulatie in beide landen. In België was de culturele elite uit Burundi gevestigd en was meer sprake van een Burundese gemeenschap, inclusief gevestigde politieke, religieuze en culturele instituties. Volgens responden-

ten werden vanuit België intensievere en meer veelzijdige transnationale contacten onderhouden dan vanuit Nederland. België vervulde hiermee een centralere rol in de diaspora dan Nederland. Deze centrale positie oefende aantrekkingskracht uit op de hoogopgeleide, welgestelde politieke vluchtelingen in Nederland die tijdig het herkomstland hadden weten te verlaten, maar vormde juist een bedreiging voor de meer recente asielzoekers die zelf het slachtoffer waren geworden van de strijd.

Dit betekent dat de migrantenpopulaties in Nederland en België niet uitwisselbaar waren. Dat is bijvoorbeeld vergelijkbaar met Marokkaanse migranten. Veel hoogopgeleide Marokkaanse migranten zijn tijdens en na de koloniale periode gemigreerd naar Frankrijk, terwijl vooral lager opgeleide Marokkaanse Berbers pas daarna als gastarbeider zijn geëmigreerd naar landen als Nederland. Migrantpopulaties verschillen dus tussen vestigingslanden doordat vestigingslanden andere posities innemen ten opzichte van het herkomstland (conform Patterson 2006). Het gebruik van de term diaspora bergt het risico in zich dat een migrantenpopulatie los wordt gezien van de nationale context van de verschillende vestigingslanden, alsof relaties tussen vestigings- en herkomstlanden er niet toe doen (vergelijk Guarnizo en Smith 1998; Itzigsohn en Saucedo 2002: 789; Wahlbeck 2003: 232; Waldinger en Fitzgerald 2004).

Conclusie

Onze bevindingen suggereren dat veel van de nogal 'optimistische' veronderstellingen die gepaard gingen met de zogenoemde *transnational turn* (Levitt en Sørensen 2004; Faist 2004) in de migratiestudies niet van toepassing zijn op de populatie van Burundese asielzoekers in Nederland, die vanwege haar omvang, verblijfsduur en migratiemotieven afwijkt van populaties die aanvankelijk vooral zijn onderzocht. Transnationalisme is geen vanzelfsprekendheid voor de slachtoffers van de conflicten in Burundi en voor minder welgestelde Burundezers die het aan mogelijkheden ontbreekt om contacten over de grens te onderhouden. Transnationalisme krijgt vaak vorm via contacten met landgenoten in het vestigingsland, maar contacten en identificatie met landgenoten zijn allerminst vanzelfsprekend vanwege de sluimerende etnische en politieke tegenstellingen tussen Burundezers. Ook de verschillen tussen vestigingslanden blijken bepalend voor de verschillen in transnationalisme van Burundese migranten. Als voormalige kolonisator neemt België een centralere rol in dan Nederland en oefent België om deze reden een grotere aantrekkingskracht uit op Burundezers die transnationaal actief willen zijn en een grotere afschrikkende werking op Burundezers die zich daarvan willen onthouden. Samengevat betekent het dat transnationalisme voor Burundezers niet vanzelfsprekend is, dat scheidingslijnen en conflicten in

het herkomstland doorwerken in de migrantengemeenschappen waardoor deze niet homogeen zijn en dat transnationalisme een andere invulling krijgt in de vestigingslanden Nederland en België.

Onze bevindingen onderschrijven de gedeelde conclusie van meer recente literatuur dat de aard en intensiteit van transnationalisme afhangt van zowel de kenmerken van het herkomst- en vestigingsland als van migranten zelf en dat vooruitgang slechts kan worden geboekt door theoretisch gestuurd onderzoek. Meer specifiek laat ons onderzoek zien dat het migratiemotief een belangrijke rol speelt bij transnationalisme. Ons onderzoek bevestigt Al-Ali, Black en Kosers (2001a) conclusie dat asielzoekers niet alleen in politieke zin transnationaal actief zijn, maar ook op andere wijzen. Dit wil echter niet zeggen dat ze daarmee in alle opzichten vergelijkbaar zijn met arbeids- en gezinsmigranten. Voor asielmigranten is transnationalisme minder vanzelfsprekend, meer beladen en vaker verbonden met niet-landgenoten. Het veronachtzamen van het migratiemotief betekent dat belangrijke verschillen in de aard van transnationalisme over het hoofd worden gezien.

Ons onderzoek is kleinschalig en verkennend geweest en heeft alleen transnationalisme 'van onderop' (Smith en Guarnizo 1998) aan de orde gesteld. Bovendien is het beperkt gebleven tot het vestigingsland Nederland en heeft het dus geen transnationale methodologie toegepast. In dit opzicht is het minder geavanceerd dan 'multi-sited' etnografische studies die – gebruikmakend van een transnationale methodologie – de eenzijdige aandacht voor het onderzoek naar immigranten in ontvangende landen aanvullen met onderzoek naar de rol van achterblijvers in herkomstlanden (Marcus 1995; Mazzucato 2006) en dan longitudinale studies waarin transmigranten gedurende langere tijd worden gevolgd (zoals aanbevolen door Huang, Yeoh en Lam 2008: 9). Ons onderzoek heeft echter wel laten zien dat een strategische case-selectie van belang kan zijn om blinde vlekken ten aanzien van transnationalisme te voorkomen en als zodanig wetenschappelijke vooruitgang te boeken op dit actuele onderzoeksterrein.

Noten

1 We willen Marianne van Bochove, Masja van Meeteren, de leden van de Rotterdamse Lobocoppaperbijeenkomsten en de redactieleden en anonieme reviewers van *Sociologie* bedanken voor hun constructieve kritiek op eerdere versies van dit artikel.

2 Onze analyse beperkt zich ten slotte tot transnationalisme van Burundezen in het vestigingsland Nederland; wij hebben geen onderzoek gedaan naar transnationalisme van Burundezen buiten Nederland.

3 Op de KPN-site www.detelefoongids.nl heeft Hilde Snick bij de rubriek 'Wie' een Burundees klinkende achternaam ingetypt. Bij de selectie van de treffers die deze zoekopdracht opleverde, heeft ze gestreefd naar optimale geografische spreiding van respondenten over Nederland.

4 De opgetelde gegevens over de jaren 1993 tot en met 2004 zijn gebaseerd op het *Migration Policy Institute*, data hub; geraadpleegd in juni 2009; gegevens over 2006 zijn gebaseerd op De Boom et al. 2008: tabel 4.2; gegevens over 2007 en 2008 zijn gebaseerd op CBS StatLine, geraadpleegd in juni 2009.

5 Tussen 2005 en 2008 zijn 1.570 verblijfsvergunningen verleend aan Burundezzen, waarvan 640 voor onbepaalde tijd (CBS StatLine, geraadpleegd in juni 2009).

6 Dat transnationalisme over generaties heen snel afneemt (Lucassen 2004), wil dus niet zeggen dat dit geleidelijk gebeurt.

Literatuur

- Al-Ali, N., R. Black en K. Koser (2001a) Refugees and Transnationalism: The Experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27 (4) 615-634.
- Al-Ali, N., R. Black en K. Koser (2001b) The Limits of 'Transnationalism': Bosnians and Eritrean Refugees in Europe as Emerging Transnational Communities. *Ethnic and Racial Studies* 24 (4) 578-600.
- Amersfoort, H. van (2001) *Transnationalisme, moderne diaspora's en sociale cohesie*. Amsterdam: IMES.
- Berwouts, K. (2006) *Burundi*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- Biao, X., R. Black, M. Collyer, E. Markova, G. Engbersen en L. Heering (2005) *Migration and Development: Causes and Consequences*. IMISCOE Cluster A2 State of the Art Working Paper.
- Bloch, A. (2008) Zimbabweans in Britain: Transnational Activities and Capabilities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (2) 287-305.
- Boom, J. de, A. Weltevrede, E. Snel en G. Engbersen (2008) Migration and Migration Policies in the Netherlands 2006. *Dutch SOPEMI-Report 2006*. Risbo/EUR.
- Bowen, J. (1996) The Myth of Global Ethnic Conflict. *Journal of Democracy* 7 (4) 3-14.
- Bruyn, T. de en J. Wets (2006) *Remittances in the great lakes region*. Migration Research Series. Genève: IOM.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2009) Bevolkingsontwikkeling naar herkomstgroepering, asiolverzoeken naar nationaliteit en verleende verblijfsvergunningen asiel. <http://statline.cbs.nl>. Geraadpleegd: juni 2009.
- Cordewener, J. (2007) We weten niets van het binnenland van Afrika. *Internationale Samenwerking* 29 (2) 30-33. http://www.isonline.nl/?node_id=62628.
- Dahinden, J. (2005) Contesting Transnationalism? Lessons from the Study of Albanian Migration Networks from Former Yugoslavia. *Global Networks* 5, 191-208.
- EC (2005) *Migration and Development: Some Concrete Orientations*. COM (2005) 390 final.
- Faist, T. (2004) The Transnational Turn in Migration Research: Perspectives for the Study of Politics and Polity. In: M.P. Frykman (red.) *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University, IMER, 11-45.
- Faist, T. (2008) *Towards Transnational Studies: World theories, Transnationalism and Changing Institutions*. Unpublished paper presented at the IMISCOE-EUI Conference 'Diaspora and Transnationalism. Conceptual, Theoretical and Methodological Challenges', at the European University Institute, Florence, 10-11 April.
- Fermin, A. en S. van der Hijden (2004) Marokkaanse en Turkse overheden en transnationaal burgerschap. *Migrantenstudies* 20 (4) 221-237.

- Glick-Schiller, N. (2003) The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration. In: N. Foner, *American Arrivals: Anthropology Engages the New Immigrant*. Santa Fe, NM: School of American Research Press, 99-128.
- Gowricharn, R. (2004) De duurzaamheid van transnationalisme: de tweede generatie Hindoestanen in Nederland. *Migrantenstudies* 20 (4) 252-268.
- Guarnizo L. en M. Smith (1998) *Transnationalism from Below*. Londen: Transaction.
- Haque Khondker, H. (2008) Bengali-Speaking Families in Singapore: Home, Nation and the World. *International migration* 46 (4) 177-198.
- Hear, N. van en N. Nyberg Sørensen (red.) (2003) *The Migration-Development Nexus*. International Organization for Migration/United Nations, Genève.
- Huang, S., B.S.A. Yeoh en T. Lam (2008) Asian Transnational Families in Transition. The Liminality of Simultaneity. *International Migration* 46 (4) 3-13.
- IOМ (International Organization for Migration) (2005) *Engaging Diaspora as Development Partners for Home and Destination Countries*. Discussion paper for the Workshop on Migration and Development, 2-3 februari 2005, Genève.
- IOМ (2006) *Migration and Development: Opportunities and Challenges for Policymakers*. Genève: International Organisation for Migration.
- Itzigsohn, J. en S.G. Saucedo (2002) Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism. *International Migration Review* 36 (3) 766-798.
- Jansen, S. (2008) Misplaced Masculinities: Status Loss and the Location of Gendered Subjectivities amongst 'Non-Transnational' Bosnian Refugees. *Anthropological Theory* 8 (2) 181-200.
- Kadende-Kaiser, R.M. en P. Kaiser (1997) Modern Folklore, Identity, and Political Change in Burundi. *African Studies Review* 40 (3) 29-54.
- Kelly, L. (2003) Bosnian Refugees in Britain: Questioning Community, *Sociology* 37 (1) 35-49.
- Kusters J., R. Plug, J. Schapendonk en T. van Naerssen (2006) *Een inventarisatie van Afrikaanse migrantenorganisaties in Nederland betrokken bij ontwikkelingssamenwerking*. Working papers Migration and Development series. Report 13. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Levitt, P. (2006) Social Networks of Refugees in the United Kingdom: Tradition, Tactics and New Community Spaces. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32 (5) 865-879.
- Levitt, P. en N.B. Jaworsky (2007) Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends. *Annual Review of Sociology* 33, 129-156.
- Levitt, P. en N.N. Sørensen (2004) *The Transnational Turn in Migration Studies*. Global Migration Perspectives, 6. Genève: Global Commission on International Migration.
- Lucassen, L. (2004) *Is Transnationalism Compatible with Assimilations: Examples from Western Europe Since 1850*. Paper for the conference Migrants, Nations and Citizenship, CRASSH, University of Cambridge, 5-6 juli 2004.
- Marcus, G. (1995) Ethnography in/of the World System. The Emergence of Multi-Sited Ethnography. In: G. Marcus (red.) *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press, 9-104.
- Mazzucato, V. (2006) Migrant Transnationalism: Two-Way Flows, Changing Institutions and Community Development between Ghana and the Netherlands. *Economic Sociology. The European Electronic Newsletter* 7.3, July 2006, 8-16. <http://econsoc.mpifg.de>
- Migration Policy Institute (MPI), datahub: <http://www.migrationinformation.org/datahub/>
- Morawska, E. (2003) Immigrant Transnationalism and Assimilation: A Variety of Combinations and the Analytic Strategy it Suggests. In: C. Joppke en E. Morawska (red.) *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*. Houndsmills/Basingstoke/Hampshire/New York: Palgrave Macmillan, pp. 133-176.

- OECD (2005) *Migration, Remittances and Development*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Page, B., C. Mercer en M. Evans (2009) Introduction: African Transnationalisms and Diaspora Networks. *Global Networks* 9 (2) 137-140.
- Patterson, R. (2006) Transnationalism: Diaspora-Homeland Development. *Social Forces* 84, 1891-1907.
- Portes, A. (2001) Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism. *Global Networks* 1 (3) 181-193.
- Portes, A. (2003) Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism. *International Migration Review* 37 (3) 874-892.
- Portes, A. en M. Zhou (1994) Should Immigrants Assimilate? *Public Interest* 116, 18-35.
- Schuster, J. (2000) Bidden voor Beatrix én Mohammed vi. *Contrast* 7 (39) 5-7.
- Sheffer, G. (2003) *Diaspora Politics: At Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, M.P. en L. Guarnizo (red.) (1998) *Transnationalisme from Below*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Smith, R.C. (2006) *Mexican New York: Transnational Lives of New Immigrants*. Berkeley/Los Angeles/Londen: University of California Press.
- Snel, E., G. Engbersen en A. Leerkes (2006) Transnational involvement and social integration. *Global Networks* 6 (3) 285-308.
- Snick, H. (2007) Een huis met vele kamers: Transnationalisme bij Burundese asielmigranten. Ongepubliceerde scriptie master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid, Capaciteitsgroep Sociologie, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Swaan, A. de (1997) Uitdijende kringen van desidentificatie: gedachten over Rwanda. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 24 (1) 3-23.
- Turner, S. (2008) Cyberwars of Words: Expressing the Unspeakable in Burundi's Diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (7) 1161-1180.
- UN (United Nations) (2006) *International Migration and Development. Report of the Secretary-General*. General Assembly, 16th session, Globalization and Interdependence: International Migration and Development. A/60/871.
- Verlinden, P. (1996) *Rwanda/Burundi: mensen, politiek, economie, cultuur*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- Waldinger, R. en D. Fitzgerald (2004) Transnationalism in Question. *American Journal of Sociology* 109 (5) 1177-1195.
- Wahlbeck, Ö. (2002) The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 28 (2) 221-238.

Bijlage 1 Achtergrondkenmerken respondenten

	<i>Pseudoniem</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Burgelijke staat</i>	<i>Verblijfsstatus</i>
1	Monique	36	Gescheiden	Genaturaliseerd
2	Pierre	26	Ongehuwd	voor 5 jaar
3	Viviane	50	Gehuwd	Genaturaliseerd
4	Marcel	22	Ongehuwd	voor 5 jaar
5	Véronique	20	Ongehuwd	w-document ¹
6	Lucien	47	Gehuwd	Genaturaliseerd
7	Patrick	32	Gehuwd	Genaturaliseerd
8	Emile	36	Ongehuwd	voor 5 jaar
9	Philippe	41	Gescheiden	Genaturaliseerd
10	Leon	33	Gehuwd	voor 5 jaar
11	Stéphane	27	Ongehuwd	voor 5 jaar
12	Bernard	37	Gescheiden	voor 5 jaar
13	Valère	27	Ongehuwd	voor 5 jaar
14	Alice	23	Ongehuwd	voor 5 jaar
15	Claudine	28	Gehuwd	voor 5 jaar
16	André	25	Gescheiden	voor 5 jaar
17	Maurice	48	Ongehuwd	Genaturaliseerd
18	Isabelle	36	Gehuwd	voor 5 jaar

Vervolg

	<i>Pseudoniem</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Opleiding vóór migratie naar Nederland</i>	<i>Opleiding in Nederland</i>
1	Monique	36	Universitair (gestopt)	Hbo (gestopt)
2	Pierre	26	Universitair (gestopt)	Hbo (bezig)
3	Viviane	50	Hbo (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
4	Marcel	22	Voortgezet onderwijs (afgemaakt)	Hbo (bezig)
5	Véronique	20	Voortgezet onderwijs (afgemaakt)	Mbo (bezig)
6	Lucien	47	Hbo (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
7	Patrick	32	Universitair (gestopt)	Universitair (afgemaakt)
8	Emile	36	Universitair (afgemaakt in ander Afrikaans land)	Hbo (bezig)
9	Philippe	41	Hbo (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
10	Leon	33	Universitair (gestopt)	Hbo (bezig)
11	Stéphane	27	Voortgezet onderwijs (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
12	Bernard	37	Mbo (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
13	Valère	27	Mbo (afgemaakt in ander Afrikaans land)	Mbo (bezig)
14	Alice	23	Voortgezet onderwijs (bezig)	Nederlands als tweede taal
15	Claudine	28	Universitair (gestopt)	Hbo (bezig)
16	André	25	Lager onderwijs (afgemaakt)	Mbo (bezig)
17	Maurice	48	Universitair (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal
18	Isabelle	36	Hbo (afgemaakt)	Nederlands als tweede taal

¹ Voor asielzoekers die nog in de asielprocedure zitten.